

PLENARNE POSIEDZENIE KOMITETU BADAŃ REJONÓW UPRZEMYSŁAWIANYCH

(Kraków — Tarnobrzeg, 22—23. IX. 1964 r.)

W posiedzeniu, poza członkami KBRU, wzięli również udział przedstawiciele krakowskich władz wojewódzkich, Komitetu Ekonomiki Rolnictwa PAN, a także wielu naukowców zainteresowanych badaniami na terenach uprzemysławianych.

W pierwszym dniu, po zagajeniu prof. dr Józefa Kubicy, Sekcja Badań Rejonu Tarnobrzieskiego w Krakowie przedstawiła referaty i doniesienia ze swych dotychczasowych badań.

W pierwszym referacie pt. „Kształtowanie się rejonu siarkowego. Kryteria i mierniki delimitacji strefy uprzemysławianej” — prof. dr Maria Dobrowolska stwierdziła, że przedmiotem badań Zespołu Katedry Geografii Ekonomicznej WSP w Krakowie jest odtworzenie procesów społeczno-ekonomicznych związanych z postępującą industrializacją rejonu siarkowego. Odkrycie złóż siarki i lokalizacja Kombinatu Siarkowego na pograniczu powiatu tarnobrzieskiego i sandomierskiego stały się zaczątkiem poważnych przemian ekonomicznych, demograficznych, osadniczych, komunikacyjnych, a także społecznych. Najważniejszym zagadnieniem, które stało się przed gospodarką planową jest zwiększone zapotrzebowanie na siłę roboczą, związane z rozwojem przemysłu. Pokrycie tego zapotrzebowania stanowi główne kryterium przy określaniu zasięgu tzw. rejonu siarkowego. Problemy wynikające w trakcie uprzemysławiania wymagają ścisłego współdziałania i koordynacji planów perspektywicznych różnych działów gospodarki, jak: przemysłu, rolnictwa, transportu i innych. Konieczna jest też współpraca zainteresowanych województw — rzyszowskiego, kieleckiego, a niekiedy i lubelskiego.

Rola nauki i jej współpraca z planowaniem gospodarczym polega głównie na rozpoznaniu tych wszystkich procesów, które kształtują i różnicują oblicze regionu wyznaczając zasięg strefy uprzemysławianej. Prof. Dobrowolska wskazała na pozostałości historii różnych obszarów i ich wpływ na stan obecny. Postęp hamowany jest między innymi przez chaotyczną szachownicę gruntów. Przystępując do analizy przemian zachodzących pod wpływem inwestycji Kombinatu Siarkowego i wyznaczenia obecnego zasięgu strefy uprzemysławianej, zespół badawczy wyszedł z założeń socjalistycznej teorii formowania się ośrodków i kompleksów przemysłowych (z uwzględnieniem geograficznego podłoża) oraz leninowskiej teorii rynku wewnętrznego i podziału pracy. W nawiązaniu do tej teorii rozpatrzono wstępnie kształtowanie się rynku pracy i zapotrzebowania na siłę roboczą. Procesy industrializacji i urbanizacji prowadzą do powstania rozlicznych więzi poprzez stosunki pracy i produkcji między ośrodkiem a rolniczym zapleczem oraz do formowania się regionu przemysłowego. Przy delimitacji strefy uprzemysławianej zastosowano w badaniu następujące kryteria i mierniki:

- a) wielkość zainwestowania terenu w urządzenia przemysłowe, elektroenergetyczne oraz w sieć komunikacyjną,
- b) zasoby siły roboczej napływającej do ośrodka przemysłowego oraz skupionej w jego zapleczu,
- c) dochód z pracy w Kombinacie przeliczony w stosunku do ilości mieszkańców oraz ilości gospodarstw poszczególnych wsi.

d) wzrost wartości budownictwa mieszkaniowego i gospodarczego wiążącego się w znacznym stopniu z zarobkami chłopów-robotników,

e) zróżnicowanie się struktury zatrudnienia ludności wfejskiej, wzrost grupy robotników i chłopów-robotników ujęty w stosunku do ogółu ludności.

Na zakończenie swojego referatu prof. Dobrowolska stwierdziła, że dotychczasowe wyniki badań pozwalają ustalić korelacje zachodzące między procesami industrializacji i urbanizacji w zapleczu Kombinatów Siarkowego oraz określić zasięg strefy uprzemysławianej.

W doniesieniu z badania dotyczącego dochodów ludności z pracy w Kombinacie Siarkowym i ich wpływu na rolnicze zaplecze — mgr Zbigniew Ziolo omówił metodę badania i podał pierwsze wyniki. Osobowy fundusz płac pracowników Kombinatów Tarnobrzeskich wynosił w 1962 r. 93 mln zł, z czego 38% wpłynęło jako zarobki do wsi powiatu tarnobrzeskiego. Badanie wykazało wielkie różnice w wysokości dochodów pochodzących z przemysłu w zależności od połączeń komunikacyjnych wsi z Kombinatem. W informacji z badania kształtowania się siarkowego ośrodka przemysłowego mgr Ziolo podkreślił, że średnia wartość nakładów na 1 zatrudnionego jest tu wyjątkowo wysoka i wynosi 400 tys. zł. Załoga Kombinatów, to w przeważającej części element napływowy. Wśród pracowników fizycznych 70% stanowią chłopcy, a większość z nich, to rodziny.

W komunikacie z badań nad procesem elektryfikacji i stopniem zainwestowania w urządzenia elektro-energetyczne Regionu, mgr Bronisław Górz zapoznał zebranych z celem i wynikami badań. Badając 148 gospodarstw w powiatach Busko i Tarnobrzeg stwierdzono, że wykorzystuje się prąd głównie do celów domowych (oświetlenie, radio, pralka). Zastosowanie prądu do celów produkcyjnych jest małe. Zarówno w gospodarstwach dużych, jak i karłowatych nakłady na elektryfikację pochłaniają do 20% ogółu nakładów inwestycyjnych. Okazuje się, że gospodarstwa powiatu sandomierskiego mają znacznie więcej silników elektrycznych i innych urządzeń związanych z wykorzystaniem siły prądu, niż gospodarstwa powiatu tarnobrzeskiego.

Społeczno-zawodowa struktura rodzin wiejskich jako kryterium wyznaczania uprzemysłowionej strefy rejonu siarkowego, była tematem komunikatu mgr Teofilii Jarowieckiej. Wstępną klasyfikacją objęto wszystkie gospodarstwa i przysiółki powiatu tarnobrzeskiego oraz 106 wsi powiatu sandomierskiego. Wieś badanego obszaru stanowi poważną bazę siły roboczej. Analiza rozmieszczenia tej siły wykazała ogromną nierównomierność jej występowania. W badaniach stwierdzono, że wsie, które wykazują najwyższe odsetki pracujących poza rolnictwem są jednocześnie największe pod względem ilości mieszkańców. Stanowią one główne skupienia społeczno-osadnicze wiążące się coraz silniej z pozarolniczymi działami gospodarki. Tworzą one wyraźne zgrupowania terytorialne sąsiadujące z głównymi liniami komunikacyjnymi. We wszystkich osiedlach podlegających wpływom przemysłu siarkowego najsilniej rozwinęła się dotąd grupa rodzin o mieszanych źródłach utrzymania. Analiza stosunków pracy w poszczególnych grupach obszarowych pozwala wysnuć wnioski, że poważna część tych robotniczo-chłopskich rodzin przekształca się w rodziny robotnicze.

Zygmunt Bobek, z Pracowni Planów Regionalnych w Rzeszowie przedstawił informację o dojazdach pracowników do ośrodka przemysłu w badanym rejonie. Ośrodek Tarnobrzeki wykształcił na razie niewielką strefę wpływu. Jednak na 4 tys. zatrudnionych w Kombinacie Siarkowym bardzo duża część, bo 3 tys. pracowników dojeżdża do pracy.

Następnie odczytano referat prof. dr Jana Czarkowskiego, z Katedry Ekonomiki Politycznej WSR w Krakowie pt. „Wstępne przesłanki teoretyczne badań naukowych uprzemysłowianego rejonu tarnobrzeskiego”. Prof. Czarkowski jako rejon tarnobrzeki rozumie zasięg terenowego oddziaływania tej inwestycji. Celem podjętych badań jest uchwycenie tych przejawów i prawidłowości, które wiążą się z rozwojem ekonomicznym rejonu i dostarczenie władzom odpowiednich informacji, aby pomóc im w podejmowaniu decyzji w zakresie dalszego rozwoju okręgu Tarnobrzeskiego. Celem badań jest również prezentacja pewnych metod i technik, które mogłyby być wykorzystane w podobnych badaniach w innych regionach kraju. Prof. Czarkowski przeszedł następnie do przeanalizowania przesłanek teoretycznych, które powodują potrzebę badań problematyki ekonomicznego rozwoju regionu,

przy czym założył, iż inwestycje są podstawowym czynnikiem wzrostu i rozwoju ekonomicznego. Inwestycje stwarzają nowe warunki działalności gospodarczej i są podstawą przeobrażeń strukturalnych regionu. Autor referatu poruszył też doniosły problem właściwej struktury przestrzennej inwestycji. Ważna jest też sprawa struktury spożycia. Dotychczas teoria ekonomii zajmuje się przede wszystkim rodzajową strukturą spożycia, od niej bowiem zależy rodzajowa struktura produkcji. Mało natomiast mówi się o przestrzennej strukturze spożycia, od której w znacznej mierze powinna zależeć przestrzenna struktura produkcji. Rozwój ekonomiczny regionu należy rozpatrywać zawsze nie tylko w mikroskali, ale również w makroskali. Teoria ekonomicznego rozwoju regionu jest ważnym elementem wzbogacającym teorię rozwoju całej gospodarki narodowej właśnie o element przestrzeni.

Po referacie współpracownicy prof. Czarkowskiego przedstawili komunikaty. Mgr Ziżka omówił metodę i wyniki badań nad wpływem uprzemysłowienia rejonu tarnobrzeskiego na kształtowanie się stosunków demograficznych. Prelegent zwrócił między innymi uwagę na przejściowo większy w okresie uprzemysławiania przyrost naturalny w miastach niż na wsi. Jest to wynik napływu do miast dużej ilości ludzi młodych. Wielkie inwestycje przemysłowe zwiększają też nasilenie emigracji wahałkowej i wpływają na zmianę jej struktury. Mgr Ziżka podkreślił, że przy obliczaniu rezerwy siły roboczej dla pracy przy siarce znaczenie ma wyłączenie ilość mężczyzn, gdyż kobiet w ogóle się nie zatrudnia.

Tematem komunikatu mgr Jana Siekierskiego był bilans pieniężnych dochodów ludności rejonu tarnobrzeskiego w latach 1957—1962.

Prof. dr Kazimierz Dobrowolski w referacie pt. „Rola podłoża historycznego w zróżnicowaniu kulturowym ludności zaplecza Kombinatu Tarnobrzeskiego po prawym i po lewym brzegu Wisły” podał przyczyny tych zróżnicowań oraz podkreślił znaczenie tego rodzaju badań dla teorii i praktyki. Występujące zróżnicowania są między innymi wynikiem odmiennych warunków rozwojowych w przeszłości. Granica polityczna sprzed I wojny światowej, między Austrią a Rosją biegnąca Wisłą stanowiła najważniejszy czynnik różnic na terenach podległych różnym zaborom. Wystarczy wspomnieć, że uwłaszczenie w części prawobrzeżnej dokonało się wcześniej — w 1848 r., w lewobrzeżnej zaś w 1864 r. Strefa lewobrzeżna była też wyraźnie upośledzona pod względem komunikacji i szkolnictwa. Powodem zróżnicowań kulturowych są też takie czynniki, jak: niejednorodność przestrzenna, różnica gleb, izolacja niektórych osad śródlądnych. Po stronie prawobrzeżnej wyższy jest na ogół poziom oświaty, wcześniej krystalizowała się świadomość klasowa, lepsze jest obecnie przystosowanie do zawodów pozarolniczych. Jako przykład podał prof. Dobrowolski Koprzywnicę, byłe miasto, później osada rolnicza położona na lewym brzegu Wisły, będąca do niedawna ogniskiem reliktywów epoki feudalnej. Wyrażały się one dystansem społecznym mieszkańców w stosunku do chłopów i pogardą do nich. Poza poglądami społecznymi potęgą feudalnych, średniowiecznych pozostałości występowała w dziedzinie wierzeń religijnych. Powstanie państwa ludowego przyniosło Koprzywnicy głębokie zmiany warunków życia. W 1948 r. przeprowadzono elektryfikację, powstała fabryka obuwia. Osada otrzymała także komunikację autobusową. Te zmiany nie wywołały jednak głębszych przemian w świadomości społecznej. Dopiero zbudowanie Kombinatu Tarnobrzeskiego złamało feudalne pozostałości. Był to wynik licznego udziału mieszkańców Koprzywnicy w pracach w kopalni siarki. Wtedy właśnie został przełamany dystans społeczny w stosunku do chłopów. Wynikiem industrializacji jest zainteresowanie oświatą i pęd do awansu społecznego. Stopniowe ujednoczanie warunków rozwojowych prowadzi do zacierania się różnic, jakie miały miejsce na terenach przedzielonych Wisłą.

Mgr Henryk Siwek przedstawił informację na temat badań „Kombinat Tarnobrzeski w świadomości społecznej ludności wiejskiej, jego zaplecza”. Referujący przedstawił sytuację ekonomiczną wsi rejonu w okresie międzywojennym. Jedyłą możliwością zarobku były wówczas prace sezonowe, np. przy sypaniu wałów na Wiśle. Sytuacja gospodarcza w okresie powojennym w pierwszej fazie zmieniła się nieznacznie, choć szanse znalezienia pracy były większe. W dalszej części wypowiedzi przedstawił stan obecny i istotne zmiany, jakie przyniósł wsi Kombinat Siarkowy. Miejscowa ludność, pytana w czasie badania o przyszłość wiejskiego zaplecza, stwierdziła, że najkorzystniejszym rozwiązaniem jest praca w „siarce” i uprawa małego kawałka ziemi.

W następnym doniesieniu mgr Krystyna Łapińska omówiła badanie przeprowadzone nad problemem wolnego czasu ludności wiejskiej w zapleczu Kombinatu Tarnobrzeskiego. Zjawisko wolnego czasu jest kategorią historycznie zmieniającą się wraz z przemianami całego kontekstu historycznego. Głównym celem badania jest wyjaśnienie, jak zmienia się sposób wykorzystania wolnego czasu pod wpływem industrializacji. W badaniach uwzględnione zostało zagadnienie wolnego czasu w tradycyjnej społeczności wiejskiej, w społeczności urbanizującej się i poddanej silnym wpływom industrializacji, a także w społeczności wykazującej zaawansowany wpływ przemysłu. Mgr Łapińska postawiła sobie za cel wyjaśnienie, czy powyższe zagadnienia sformułowane w oparciu o teoretyczną wiedzę i o dotychczasowe wyniki badań nad wolnym czasem, dadzą się zastosować w odniesieniu do rejonu tarnobrzeskiego.

Z komunikatu mgr Barbary Urbańskiej z badań nad przeobrażeniem kultury materialnej w wiejskim zapleczu Kombinatu Tarnobrzeskiego wynika, że zwróciła ona uwagę na ustalenie dynamiki tych przemian po II wojnie światowej, z uwzględnieniem dla celów porównawczych okresu międzywojennego. Badaniem zostały objęte między innymi takie zagadnienia, jak: zagroda jako całość, narzędzia rolnicze, środki komunikacji i inne.

Ostatni referat pt. „Problemy rozwoju rolnictwa w uprzemysławianych rejonach południowej Polski” wygłosił Kierownik Katedry Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa WSR w Krakowie, prof. dr J. Kubica. Referujący poinformował, że ośrodek krakowski już w 1949 r. podjął pracę nad analizą zagadnień rolniczych środkowo-zachodniej części województwa krakowskiego. Badania te wykazały między innymi, że plan produkcyjny regionu należałoby rozpatrywać na tle produkcji rolnej całego województwa i obszarów bezpośredniego ciężenia.

W 1954 r. pod kierunkiem prof. Kubicy opracowany został projekt planu perspektywicznego produkcji rolniczej Rybnickiego Okręgu Przemysłowego. Stwierdzono, że dla zaspokojenia potrzeb żywnościowych ludności, przy ograniczonych warunkami glebowymi możliwościach, konieczne jest wprowadzanie kierunku mleczno-warzywnego. Dalsza intensyfikacja produkcji rolnej wymaga zwiększenia udziału pracy uprzedmiotowionej. Badania nad konsekwencjami zajmowania ziemi rolniczej przez przemysł w południowej części Krakowskiego Okręgu Węglowego prowadził dr Zabierowski. Okazało się, że wartość utraconej produkcji w porównaniu do wartości wydobytego węgla i artykułów przemysłowych będzie minimalna. W Katedrze prof. Kubicy zajmowano się również możliwościami rozwoju rolnictwa w regionie miejskim Krakowa.

Projektowany rozwój budownictwa przemysłowego, mieszkaniowego i komunalnego spowoduje znaczne zmniejszenie powierzchni ziemi użytkowanej rolniczo, dlatego konieczne jest gospodarowanie intensywnie, a szczególnie uprawa warzyw. Niezbędne dla zaspokojenia potrzeb miasta przetrzuty z terenów bardziej odległych powinny być tak planowane, aby nie zwiększały zbyttno ceny detalicznej i nie powodowały utraty składników odżywczych.

Katedra podjęła w 1960 r. prace nad opracowaniem zagadnień perspektywicznego rozwoju rolnictwa na terenie regionu śląsko-krakowskiego. Znaczna koncentracja ludności w tym regionie powoduje, że na 1 mieszkańca przypada zaledwie 0,33 ha użytków rolnych. Konsekwencją tego jest deficyt artykułów spożywczych i konieczność dużych przetrzutów produktów rolnych z innych regionów.

W badaniach stwierdzono też potrzebę racjonalizacji spożycia. Region nie jest i nie będzie samowystarczalny w zakresie produkcji rolniczej. Źródła pokrycia niedoborów należy szukać w województwach sąsiadujących z regionem śląsko-krakowskim. Przeprowadzone prace pozwoliły na wyodrębnienie terenów posiadających bardziej korzystne warunki produkcji rolniczej, jak też terenów posiadających niewykorzystane lub słabo wykorzystane zasoby siły roboczej. Pełne wykorzystanie istniejących rezerw pozwoli podnieść stopień zaopatrzenia regionu w artykuły rolno-spożywcze. Z badań przeprowadzonych w 3 gromadach powiatu tarnobrzeskiego w 1962 r. wyciągnięto wniosek, że z uwagi na wzrastającą liczbę ludności nierolniczej gospodarstwa rolne muszą przestawić się w przyszłości z gospodarki naturalnej na wyspecjalizowaną produkcję towarową.

Rejon tarnobrzeski, znajdujący się w dogodnych warunkach klimatycznych, a w poważnej części również glebowych, nadaje się do przejścia funkcji zaplecza rolniczego dla przemysłu. W tym samym badaniu okazało się, iż w obecnej fazie

uprzemysłowienia rejonu nie obserwuje się ujemnego wpływu dwuzawodowości na poziom produkcji rolnej. Na zakończenie swego referatu prof. Kubica stwierdził, że w prowadzonych pracach w rejonie tarnobrzeskim zaznacza się nie tylko oddziaływanie przemysłu siarkowego na rolnictwo, lecz także wpływ dawniej istniejących ośrodków przemysłowych. Na skutek tych powiązań tarnobrzescki okręg jest częścią kształtującego się rzeszowsko-kieleckiego okręgu przemysłowego.

Pierwszy dzień posiedzenia zakończyły dwa doniesienia z badań doc. dr Franciszka Kolbusza (referował mgr Moskal) na temat struktury agrarnej rejonu tarnobrzeskiego i kierunków jej przemian i mgr Krystyny Więcek-Pohl z prac nad spożyciem w wybranych gromadach rejonu tarnobrzeskiego.

W drugim dniu uczestniczący w posiedzeniu KBRU naukowcy zwiedzili Kopalnię i Zakłady Przetwórcze Siarki w Machowie i Piasecznie. Odbyło się też spotkanie z przewodniczącym WRN w Rzeszowie — Ostrowskim i dyrektorem Kombina-
tu — inż. Gądomskim.

M. Ignar i M. Kłodziński